

ФИТРАТ

ЎЗБЕК КЛАССИК
МУСИҚАСИ
ВА УНИНГ ТАРИХИ

МУҚАДДИМА

Ўзбекларни ўрганиш қўмитаси сўнгги йилларда ўзбек тилига, адабиётига ва тарихига оид анчагина маълумот тўплаб, яхшигина илмий натижалар чиқаришга муваффақ бўлса-да, ўзбек мусиқамизга тегишли жиддий татаббуъотда¹ бўлина олмади. Бунинг асосий сабаби бизда бу соҳада ишлай олатурган, яъни аслий маънода мусиқа назариясини билатурган ва шарқ мусиқасининг хусусиятларига воқиф мусиқашуносларнинг йўқлиғидир.

Ўзбек мусиқасининг асосларини белгилаш, уни ташкил этган унсурларни аниқлаш, кечирган даврларни, бутун сабаблари билан, очиқ таъйин этиш ва натижада объектив, илмий хулоса чиқариш, ўзимиздан олим — мусиқашунослар етишмагунча мумкин эмас. Шу билан баравар, бизда олим-мусиқашунослар йўқ деб, миллий мусиқа соҳасида илмий ва тарихий татаббуъотга киришмасдан тура олмай-миз, мумкин бўлган даражада бу соҳада ишлаш, тўпланган ва ишланган маълумотларни матбуотга чиқариш лозимдир. Ҳозир тўпланган материалларда илмий усул ёғидан камчиликлар бўлса бўлур, лекин ўз вақтида тўпланган бу материаллар келгусидаги илмий ишлар учун кўп ёрдам берур, биз бунга ишонамиз.

Бу тақдим этилган «Ўзбек классик мусиқаси ва унинг тарихи» ўзбекларни ўрганиш қўмитасининг сипоришига кўра ўртоқ Фитрат томонидан тузулгандир. Қўмитамиз бу асарни ўзбек мусиқасининг тарихи сифатида ўқуғувчиларга тақдим эта олмасида, ўзбек мусиқаси тарихининг маълум бир даврини ўрганиш учун қийматли материал деб айта олади.

*Ўзбекларни ўрганиш қўмитаси.
сентябрь, 1926 йил.
Самарқанд*

ШАРҚ МУСИҚАСИ

Бизда «ғарб мусиқаси»ға қарши «шарқ мусиқаси» деган сўз юрадир. Бу кун бу сўздан англашилған маъно турк, араб, форс миллатларининг мусиқаларидир.

Юқоридағи маънода олинған шарқ мусиқаси асос назария эътибори билан бирдир. Ҳаммаси ўн икки мақом асоси узра юрадир. Ҳаммасининг бир кўб истилоҳлари, бир кўб усул доиралари бир хилдир. Шундай бўлса ҳам, услуб ёғидан қарағанда турк, араб, форс мусиқалари орасида шунча айирма бордир-ким, бирини тинглаб юрган киши, иккинчисини бошлаб эшитканда, бир нарса англаёлмай қоладир.

Бу услуб айирмаси ёлғиз турк, араб, форс мусиқалари орасида бўлғани каби турклардан усмонли, озарий, ўзбек мусиқалари орасида ҳам бордир.

Ўзбек мусиқаси билан озарий мусиқаси орасида услубча бошқалиқ бўлғани каби, озарий-усмонли мусиқаси орасида ҳам айрилиқ бордир. Бироқ юқорида ёзғаним каби бу бошқалиқ буларнинг «шарқ мусиқаси» аталишиға, ҳаммасининг бир турли назария ва асослар остиға киришларига моний бўлмайдир.

Бизнинг адабиётимиз шарқ ислом адабиётига қандай боғланған, қандай муносабатли эса, мусиқамиз ҳам шарқ-ислом мусиқаси билан шундай боғланған, шундай муносабатдадир.

Бизнинг эски куйларимиз орасида «рок», «қатор-соранг» деган куйлар бор.

«Рок» ҳиндча «мақом» демақдир². «Соранг» эса, ҳинд чолғуларидан биридир. Булар мусиқамизнинг кўб эскидан (ёлғиз араб-эрон эмас), ҳатто ҳинд мусиқасидан

таъсирланганини кўрсатадир. Шунинг учун мақсадга кйришмасдан бурун, шарқ мусиқасининг асосий чизиқларидан ишимизга ярарлиқларини, яъни ўз мусиқамизнинг баъзи ўрунларини англашга ёрдам этарлик жойларини кўрсатиб ўтишни лозим кўраман.

Шарқ мусиқаси ўн икки мақом узра юрадир, деган эдик. «Зубдатул-адвор» эгаси Мароғали Абдулқодир «Шарафиййа» эгаси Урумияли Сафийуддин, «Нафойисул-фунун» соҳиби Муҳаммад ибни Маҳмуд каби бурунги устодлардан бошлаб, ўзбек мусиқий олими Қавкабийга-ча бутун устодлар томонидан кўрсатилган ўн икки мақомнинг исмлари шулардир:

1 — Рост	7 — Буслик
2 — Исфаҳон	8 — Ушшоқ
3 — Ироқ	9 — Ҳусайний
4 — Кучак	10 — Зангула
5 — Бузрук	11 — Наво
6 — Ҳижоз	12 — Роҳавий

Булардан «Кучак»нинг иккинчи исми «Зерафкан»дир. Ҳижознинг иккинчи исми «Нигорий»дир.

УСУЛ

Мусиқий олимларимизга кўра бир оз ўзаниб³ сўзаниши⁴ ҳис этилган товуш «нағма»дир. «Нағма» бир замон давом этган (яъни ўзанган) товуш бўлғач унинг бош томони, албатта бўладир. Нағма маъносидаги товушни чиқармоқ учун чолғуни чертмак керак. Чолғуни чертганимиздан бошлаб, товуш чиқарадир-да, бир муддат ўзаниб қолғач, «нағма» бўладир. Демак, шул чертишимиз нағманинг бош томони бўладир. Бунга «ниқра» дейиладир. Мана шул ниқралар билан улар орасидаги замонларни (товушнинг ўзаниб турган замонини) белгилаб, бир-бирига боғлаш йўлини кўрсатмак учун мусиқада усул белгилайдирлар. Мусиқий олимларимиз мусиқада усул белгилаш учун шундай ҳаракат қиладирлар: «куй» да бир-бирига бойланиб келган ниқраларнинг (тан) шаклида бўлганини «сабаб-и хафиф», (тана) шаклида бўлганини «сабаб-и сақийл», (танан) шаклида бўлганини «ватад», «тананан) шаклида бўлганини «фосила» деб атайдирлар.